

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəlki ötən sayımızda

Qədim zamanlarda atlar o qədər qiymətli idi ki, kimin varlı, kimin kasıb olması sahib olduğu atların sayına görə müəyyənləşdirilirdi.

Atların yaranması ilə bağlı mifoloji dünyagörüşü

Mifoloji süjetlərə görə, atlar küləkdən yaranıb

Mifologiyaya görə, külək və ildırım bütün atların ulu əcdadıdır. İldırım ulu ata, külək isə ulu anadır. Ona görə atlar həmişə qaçanda külək kimi sürətli olmağa, şahə qalxanda ildırım kimi ezəmətli və möhtəşəm olmağa, kişneyəndə isə göy gurultusu kimi qüdrətli olmağa çalışırlar. Bu keyfiyyətləri olmayan atlar nəcabətli sayılmırlar. Atlar qaçarkən bundan zövq alırlar, qürurlanırlar. Çünki bu zaman ulu ana külək atın sinəsini və yalmanını oxşayaraq onu qaçmağa həvəsləndirir. Atlar sürətini daha çox artırıdınca külək də öz navazışını daha çox artıraraq onları daha çox sevdiyini izhar edir. Atlar üçün bundan daha gözəl və daha zövqlü bir şey təsəvvür etmək mümkün deyil. Bəzən atlar şahə qalxaraq kişneyirlər. Bu, atların ulu əcdadları ildırımı xatırlayaraq ona səcdə etmək, ondan güc və cəsarət almaq arzusundan doğur. *Bu hərəkət atları vəcdə gətirir, onların ruhunu oxşayar. Ulu əcdadı ildırımla vəhdəddə olduğunu xatırladılar. Ona görə də şahə qalxmış at çaxmış ildırma çox bənzəyər. Kişnərtisi isə göy gurultusunu andırır. Dünya sadəcə ucsuz-bucaqsız çəmənlərdən, dadlı-ləzzətli otlardan, saysız-hesabsız meşələrdən, şəffaf və təmiz bulaqlardan ibarət olduğu zaman bu gözəlliyi daha da cazibədar etmək üçün Ulu Tanrı ildırım və küləkdən Kanq və Çapman adlı atları yaradı.*

Onlar qaçmaqla bərabər uçmağı da bacarırdılar. Sonradan atlar uçmaq vərdişini itirdilər. Çünki yerdəki təamlara, ləzzətli otlara və çiçəklərə o qədər aludə oldular ki, doymaq hissini itirdilər. Həddindən atriq çox yeyərək ağırlaşdılar. Pərvazlanmaq vərdişləri yox oldu. Ona görə də atlar artıq uça bilmədikləri üçün özlərini günahkar sayırlar. Ancaq bunun əvəzində onlar başqa keyfiyyətlər əldə ediblər. Atlar, bütün digər canlılardan fərqli olaraq, diz qapaqlarını kilidləyə bilirlər. Ona görə də ayaq üstə yatır, ayaq üstə dincəliirlər. Diz bağları olduqca güclü olduğu üçün əsla yorulmurlar. Əgər bir at yatırsa, yəni uzanaraq yatırsa, bunun yalnız iki səbəbi ola bilər.

Deməli, o ya xəstədir, ya da qocalıb əldən düşüb. Normal vəziyyətdə atlar yatarsa, bu zaman onların ağır çəkilerindən daxili orqanlarına güc və təzyiq düşər. Atlar bundan rahatsız olurlar.

İnsanlar da vaxtilə atları qanadlı şəkildə gördükləri üçün nağıllarında, dastanlarında bə-

liyyətlərini artırır, təmin edir. İt- lər isə bu xüsusiyyətlərini çoxdan itirdiklərinə görə sahibsiz qaldıqları zaman sürü şəklində birləşə, iyerarxiya qura bilmirlər. Ona görə də it xılı adlandırılan sahibsiz itlərin bir yerdə olması heç bir intizama, daxili sosial struktura və tabeçiliyə əsaslanmır. Atlar təhlükəsizliklərinin sürü nizamında gizli olduğunu bildikləri üçün intizama ciddi riayət edir, əsla əzəli qaydaları pozmur, onu genetik yaddaşlarında hiş edirlər. Bu isə ilin bütün fəsilərində baş verə biləcək təhlükələrə qarşı onları hazırlıqlı edir.

Atlar necə əhliləşdirildi

Atlar təqribən 12 min il bundan əvvəl əhliləşdirilib. Bu, təqribən elə həmin dövrdə başlanma tarixi hesab edilir. Ancaq daha yaxın tarixdə də əhliləşdirilmələri ilə bağlı mülahizələr var. Müqayisəli təhlil aparanda aydın olur ki, atların əhliləşdirilməsi dövlətin qurulmasından əvvəl olan hadisədir və məhz

məhv olurlar. Yalnız bir cüt qulun qaçaraq bir skif yurduna (keçədən hazırlanmış çadır) üz tutur. Skif ailəsi bu qulunları yurdun içərisinə alaraq onları öz övladları ilə birlikdə bəsləyir, böyüdür, onlara sūd verirlər. Üstəlik, qulunların birinə Kanq, yəni skiflərin dilində xan, hökmdar, birinə isə Çapman, yəni qaçağan adını verirlər. Bu qulunlar böyüyüb at olurlar. Qulunlar ailənin azyaşlı övladları ilə, uşaqları ilə birlikdə çadırında böyüyürlər. Uşaqlarla bir-birlərinə o qədər isinişir, doğmalaşırlar ki, hətta ailədaxili iyerarxiyaya belə alışırlar.

Uşaqlar valideynlərini necə dinləyirlərsə, onların sözlərinə və göstərişlərinə necə əməl edirlərsə, bu qulunlara da onu təlqin edirlər. Nəticədə böyüdükdən sonra da insanlara tabe olmaq vərdişlərindən kənarlaşa bilmirlər. Bu doğmalıqı itirməkdən qorxurlar. Elə ilk dəfə də atları birlikdə böyüdükləri uşaqlar minərək əyləncə məqsədilə çapır, atlarla oyun oynayır, onlarla

bərabər səhrada yolu azaraq itən skif yeniyetməsi aclıq və susuzluğa məruz qalır.

Bu zaman onun diqqətini atın boynundan sinəsinə doğru uzanan qan damarı cəlb edir. Damarı xəncərlə deşərək ürəkdən gələn təmiz arterial qandan içir. Bu minvalla ölümdən xilas olur. Bundan sonra uzun əsrlər boyu bu üsuldən, demək olar ki, bütün süvari döyüşçülər zaman-zaman istifadə edirlər. Sonralar isə atlar artıb çoxaldıqca onlardan nəqliyyat, qida, əyləncə, hərbi vasitə və s. üçün istifadə edilir. Çox keçmədən insanlar artıq atsız yaşamağı belə təsəvvür edə bilmirlər. Artıq atlar uşaqlar üçün əyləncə vasitəsi deyil, sözün həqiqi mənasında skiflərin ən yaxın yardımçısına, dostuna çevrilir. Atların sayı hər il bir az daha çox artmağa başlayır. İndi dünyada olan bütün atlar həmin iki qulunun törəməsidir. Akal vadisində yaşayan skif nəslinin təke boyu bu işi gördüyünə görə bu atlara Akal-təke

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

Onlar qaçmaqla bərabər uçmağı da bacarırdılar. Sonradan atlar uçmaq vərdişini itirdilər. Çünki yerdəki təamlara, ləzzətli otlara və çiçəklərə o qədər aludə oldular ki, doymaq hissini itirdilər. Həddindən atriq çox yeyərək ağırlaşdılar. Pərvazlanmaq vərdişləri yox oldu. Ona görə də atlar artıq uça bilmədikləri üçün özlərini günahkar sayırlar. Ancaq bunun əvəzində onlar başqa keyfiyyətlər əldə ediblər. Atlar, bütün digər canlılardan fərqli olaraq, diz qapaqlarını kilidləyə bilirlər. Ona görə də ayaq üstə yatır, ayaq üstə dincəliirlər. Diz bağları olduqca güclü olduğu üçün əsla yorulmurlar

zən atları qanadlı təsvir edirlər. Mifoloji dünyagörüşə görə, atlar Kanq adlı aygır və Çapman adlı madyandan törəyiblər. Bu adların hər ikisi türkcədir. Kanq, Kan-xan, hökmdar deməkdir. Yeniilxinin lideri, hakimi. Çapman isə çapan, iti qaçan deməkdir. Çapman ilxidəki dominant madyanı ifadə edir. İlk at ilxısı isə tarpan adlandırılıb. Bu söz tərən, yeri tərəkək, döyəcəyərkən qaçanlar deməkdir. Bütün xalqların dillərində, demək olar ki, bu sözlər eyni qrammatik formada işlənilir. Atlar ev heyvanı olaraq itlərlə təqribən eyni vaxtda əhliləşdirilsələr də, azacıq müstəqil olan kimi dərhal ənənəvi sürü iyerarxiyasını bərpə edərək ciddi intizam yarada bilirlər. Sürü psixologiyasını bütün incəliklərinə qədər yaşadırlar. Bu isə onların müstəqil yaşamaq qabi-

dövlət qurmaqda insanların ən yaxın köməkçisi yəni atlar olub. Belə hesab edilir ki, qədim skif çöllərinin mərkəzində, Kopet dağının ətəklərində (indiki Türkmenistan Respublikasının ərazisində Aşqabad şəhərinin yaxınlığında) güllü-çiçəkli, bol sulu, geniş otlaqlı yamyaşıl Akal vadisi var imiş. Atlar buranın havasını, suyunu, otlaqlarını çox sevirilmiş. Yazda dağların başında ağpappa qar, talaların yamaclarında isə təzə-tər al-qırmızı lələklər olarmış. Ona görə də bu vadi Ak-al vadisi, yəni ağ-qırmızı vadi adlanarmış. Günün birində sərt qışdan taqətdən düşmüş və çox itki vermiş atlara canavarlar hücum edir, ilxını dağıdırlar. Demək olar ki, bütün atlar ya helak olur, ya da təklənib soyuqdan donur, ya canavarlardan onlara keçmiş quduzluq xəstəliyindən

müxtəlif maneələri aşırırlarmış. Bu həm atlar, həm də uşaqlar üçün sevimli əyləncə imiş. Nəhayət, illər sonra uşaqlarla atların bu əyləncəsi artıq əməkdaşlığa çevrilir. Atlar böyüyəndən sonra uşaqlar onları minmək çətin olduğu üçün valideynləri atın belinə keçi yunundan hörülmüş kəndir (çatı) bağlayır və ucunu halqavari şəkildə düynləyirlər ki, uşaqlar atın belinə qalxa bilsinlər. Beləliklə, ilk yəhər və ilk üzəngi meydana gəlir. Sonra xurcuna, bənzer keçənin içərisinə yumşaq tük dolduraraq elə həmin çatı ilə atın belinə bağlayırlar. Beləliklə dəilkin yəhər meydana çıxır, atın başını sağa-sola istiqamətləndirmək üçün yəni həmin çatıdan dizgin (burunraq) düzəldib ucunu əllərinə alırlar, beləliklə, yüyən əmələ gəlir. Günün birində isə atla

deyirlər. Akal-təke nəslini bütün atların əcdadı, eyni zamanda, etalonu sayırlar. İlk dəfə 11 min il əvvəl atlar Mərkəzi Asiyadan şərqi doğru çapmağa başlamışlar. Bu zaman onları üzərində ilkin sahibləri skiflər oturmışdular. Atların köməyi ilə skiflər Haran qalasını fəth etmiş, skiflərin köməyi ilə isə atlar Şərqdə də yayılmağa başlamışlar.

Bundan sonra bioloji növ olaraq orta Asiyadayan atlar Qədim Şərqi və Afrikanın ən sevilən heyvanları olmuş, oralarda da tanınmağa və yayılmağa başlamışlar. Daha sonra atlar yəni skiflərlə birlikdə Bizansı fəth etmişlər. Məhz bu zaman yunanlar atlarla skiflərin ən gözəl obrazını təsvir etmiş, insan başlı, bədənli əfsanəvi kentavr obrazları yaratmışlar. Bu skiflərlə atların düşünülə biləcək ən gözəl vəhdəti, təsviri idi. Bundan sonra atlar Avropada da yayılmağa başlamışlar. Berinq boğazı vasitəsilə Amerikaya keçən şimal skifləri isə atların bu çitədə də yayılmasına səbəb olmuşlar. Skiflərin şimal-şərqi boyu olan hunlar isə atları Çində və Uzaq Şərqdə tanıtmışlar. Beləliklə, atlar türkləri dünya fəthi etmiş, türklərsə atları dünyanın ən sevimli heyvanına çevirmişlər. Bundan sonra müxtəlif coğrafiyada və iqlim şəraitində yaşayan atlar yerli şəraitə uyğun olaraq müxtəlif keyfiyyətlər qazanmış, müxtəlif nəsil adları almışlar. Atların Ərəbistanda yayılan qoluna ərəb, bədəvi, Afrikada yaşayan qoluna bərbəri, Avropada, İspaniyada yaşayan qoluna Əndəlüs, Amerikada yaşayan qoluna Əndəlüs, Azərbaycanda yaşayan qoluna Qarabağ, Dilboz atları və s. deyilsə də, bunların hamısı Axal-təke atlarının, yəni Kanq və Çapmanın törəmələridir. Dünyada olan bütün atların damarlarında Kanqın və Çapmanın qanı axır. Bu, məsələnin mifoloji və əfsanə tərəfidir. Ancaq akademik tədqiqatlar da əslində yuxarıdakı fikirlərin çoxunu inkar etmir, tam əksinə, təsdiqləyir.

(davamı gələn sayımızda)